

KULTURVÄRDEN

FÖRSVARSLÅSET I NORR

Historien om Bodens fästning

INFLYTTNING I WASHINGTON

Ambassadör får nytt hem

MED SMAK AV FÄSTNING

Ostmakarna på Rindö

K

TIDSRESA BLAND TAK

Bildkavalkad genom epoker

ÄRKEBISKOPEN FRÅN TRÖNÖ

I spåren av Nathan Söderblom

ÅTERBRUK PÅ SLOTTET

Garderob för drabanter

Ny kostym för
HEMILIGA RUM

HEMLIGA RUM I NY FORM

I SKRIVANDE stund håller coronapandemin på att avta medan kriget i Ukraina just har startat. Avståndet till Sverige är kortare än avståndet från Haparanda till Ystad, vilket känns skrämmande nära. Vi har varit lyckligt förskonade från krig i flera hundra år och många av de befästningar vi har i Sverige är nu besöksmål eller igenbommade.

Ett exempel är Boden, vars bergsfort vi besöker i detta nummer för att berätta om fästningens fascinerande historia. Artikeln ger förhoppningsvis en försmak till den nya film om Boden som finns på sfv.se. Det är en av filmerna i vårt populära evenemang Hemliga rum – som vi i år valt att göra digitalt. På sfv.se hittar du, successivt under våren, ytterligare sex Hemliga rum-filmer. Missa inte dessa.

I det här numret tar vi också en titt på många nyskapande projekt, till exempel den nya chefsbostaden i House of Sweden, drabantuniformsförrådet på Stockholms slott och ostlagret på Oscar-Fredrikborgs fästning.

Det och mer hoppas vi att du får tid och lust att njuta av en stund.

Trevlig läsning!

MIA FERNLUND
chefredaktör

FOTO JEANNETTE HÅGLUND

”Ingen ska skada sig i våra projekt”

FOTO MARIA ÅHO

Statens fastighetsverk beviljades nyligen medlemskap i Håll Nollan, ett initiativ för att minska antalet arbetsplatsolyckor i byggbranschen. Anna Källgård, specialist på Projektportföljenheten, berätta mer!?

– Det här är ett led i vårt pågående arbete för att ge arbetsmiljön högsta prioritet i våra byggprojekt – oavsett om det är ett stort eller ett litet projekt, ny- eller ombyggnad, reparation eller underhåll. Som byggherrar har vi både ansvar och möjligheter att påverka och skapa god arbetsmiljö och god säkerhetskultur i de projekt som vi driver. Vi gör redan idag vad vi kan för att ingen ska skada sig.

Vad gör SFV för säkerheten på våra byggarbetsplatser idag?

– Vi gör till exempel kompletterande arbetsmiljöronder tillsammans med entreprenör och bygglidning. Ett annat exempel är det arbete vi gör i tidiga skeden där vi identifierar risker kopplade till arbetsmiljön och ser till att vi hanterar dessa löpande i vår projektering. Det kan innebära att vi planerar för hur området ska disponeras när det gäller transporter och möjligheter att etablera för personalbodar, materialupplag, kranar med mera.

Vad innebär medlemskapet i Håll Nollan?

– Det ger en möjlighet att genom samverkan och kunskapsutbyte bli ännu bättre på att skapa bra förutsättningar för en god arbetsmiljö. Tillsammans med Håll Nollans övriga medlemmar hoppas jag att vi kan skapa säkrare arbetsmiljöer i såväl våra egna byggprojekt som i branschen i stort.

Mer information finns på: www.hallnollan.se

KULTURVÄRDEN NUMMER 1, 2022

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med tio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Thomas Johansson

Chefredaktör

Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Springtime-Intellecta

Redaktör

Johan Wickström

Art Director

Sara Bidö

Korrektur

Helena Walldow

Texter

Mia Fernlund, Elisabet Hesseborn, Carl Johan Liljegren, Viktoria Myrén, Thorsten Sandberg, Maria Uggla, Johan Wickström, Emma Österberg

Foto

Göran Assner, Alexandru Babos, Pär Bäckström, Erik Cronberg, Melker Dahlstrand, Lennart Durehed,

Markus Funke, Patrik Gunnar Helin, Bert Leandersson,

Bengt A Lundberg, Åke E:son Lindman, Urban Jörén, Viktor Kohlström, Ulrika Mebus, Moa Nyström

Illustration

Veronica Ballart

Lilja, Beata Boucht, Sven Malmberg

Repro

Turbin

Tryckeri

Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget

Örnbo fjällägenhet, Ammarnäs. Foto: SFV/Ulrika Kjellin

Kontakta oss

Kundservice <https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice>

eller 08-522 183 52

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

6

MÖGLIGA GODSAKER

Anna Kälvebrand förvarar prisbelönta ostar på fästningen

12

NYPREMIÄR FÖR HEMLIGA RUM

Följ med till sju platser med unika berättelser

16

BAKOM LÅSTA DÖRRAR

Bodens bergsfort var Sveriges kärnförsvaret i norr

30

HÖGT I TAK

Innertaken som förädlar rummets historia

BILDEN 5
Tilltufsad krona ska få nyglans

ÅTERBRUK 10
Drabantuniformer på nygammalt stengolv

SKISSEN 22
Tycho Brahes märkliga Stjärneborg på Ven

KNUTPUNKT 24
House of Sweden får utökade funktioner

ANEKDOTEN 28
Nathan Söderblom och barndomen i Trönö

FOTO SFV/PÅR BOHJÖRT

Klimatsmart på Östasiatiska

ÖSTASIATISKA MUSEET ligger i det så kallade Tyghuset på Skeppsholmen med anor från slutet av 1600-talet. Tidigare har huset haft problem då stora mängder vatten samlas vid byggnaden och det har funnits ett behov av att klimatsäkra för framtida större regnmängder.

I samband med detta arbete passade Statens fastighetsverk också på att förbättra tillgängligheten till huset. Den gamla grusade gången har ersatts med en ny ramp, som byggts med hjälp av olika sorters sten som återanvänts från andra fastigheter och med en del nya gjutna delar i betong. Dagvattensystemet längs med den östra fasaden och under entrén har uppgraderats och stuprören från taket ansluter nu i riktiga brunnar med sandfång.

FOTO SFV/KATRIN FURUSTIG

HÖGRE PALMHUS I LUNDS BOTANISKA

NU SLIPPER snart kottpalmer att huka sig i Palmhuset i Lunds universitets Botaniska trädgård. Palmerna planterades redan på 1860-talet och är nu så stora att de slår i växthustaket. I den kommande ombyggnaden blir det ett nytt högre palmhus och en ny entrébyggnad så att det passar Botaniska trädgårdens behov bättre.

Ombyggnaden är planerad till 2024 och bygget beräknas pågå i drygt ett år. Projektet finansieras till stor del med donerade medel.

FOTO KENNETH JANSSON

PÅVEBULLA FRÅN ROM TILL ROMA

ETT HALVT påvebullasigill av bly och en medeltida sigillstamp av kopparlegering har hittats vid arkeologiska undersökningar i Roma på Gotland. Påvebullasigillet har suttit på ett brev från påven Johannes XXII, som dog 1334, och sigillstampen är från mitten av 1400-talet.

– Det finns sedan tidigare bara åtta stycken kända påvebullasigill i Sverige, säger arkeologen Majvor Östergren till SVT Nyheter Öst.

FOTO SFV/FRIDA REICHARD

NYA TRAPPRÄCKEN I HOVSTALLET

NU KAN besökarna i Kungliga hovstallet i Stockholm gå i trapporna på ett mer säkert sätt. Låga räcken och gluggar har gjort att det tidigare har funnits en fallrisk för barn. Originalräckena i trä har nu kompletterats med en reversibel smideskonstruktion med ett nätgaller och räcket har höjts för att motsvara dagens säkerhetskrav. Hovstallet stod klart 1894 och delar av byggnaderna är idag öppna för allmänheten.

FOTO SFV/MATS JANSSON

STENSÄKERT LYFT FÖR ALVA STRA

DEN MEDELTIDA klosterruinen Alvastra i Ödeshög kommer under våren att få sig ett lyft. Under en säkerhetsinventering framkom att det var hög tid att åtgärda vissa delar av ruinen, bland annat på grund av risk för nedfallande sten.

Valvbågarna kommer att repareras, lösa stenar ska muras fast och fogar ska ses över. Arbetet beräknas vara klart i sommar. Delar av området kommer att vara avstängt under tiden arbetet sker.

Kronan på verket

– **DET HÄR BLIR** den sextonde kronan som jag restaurerar, säger kopparsmeden Björn Hammar.

På bänken i hans verkstad i Vitabergsparken i Stockholm ligger en ärgad och lite tilltufsad kopparkrona från den kungliga entrén till Dramaten, Sveriges nationalscen. Kronan består av ett antal byglar med ett 90-tal bjällerliknande kulor, där många gått sönder. Och riksäpplet i toppen har fått sig en rejäl smäll också.

– Nu ska vi plocka ner kronan i sina beståndsdelar och rengöra den, och sedan laga det som behöver åtgärdas. Vi kommer behöva driva en del nya kulor, då vi hamrar fram formen successivt ur ett kopparstycke. Sedan löder vi ihop alla delar, säger Björn Hammar.

På entréns baldakin satt även fyra kopparsnäckor som också ska nyproduceras. Björn Hammar gör arbetet under våren tillsammans med sin kollega August Sahlberg. När allt är klart ska kronan patineras. Då doppas den i flera bad för att få rätt färgton – den ärgigt gröna så att patinan behålls

– Dagens koppar ärgar inte på samma sätt som tidigare. Det beror nog på att man idag kan separera guldet ur kopparen, men även luftkvaliteten spelar nog in, säger Björn Hammar.

Arbetet med kronan pågår fram till sommaren – sedan kan den kungliga entrén återställas i fint skick igen.

JOHAN WICKSTRÖM

BORGLAGRAT

I ett rum i fästningen Oscar-Fredriksborg utanför Vaxholm förvaras ett antal möjliga godbitar.

– Jag brukar säga att det här är Sveriges enda borglagrade ost, säger Anna Kälvebrand, som driver Ostmakeriet på Rindö.

TEXT Viktoria Myrén FOTO Melker Dahlstrand

Det är kallt inne i fästningen, kallt och fuktigt. Och det är just fukten som är en av förutsättningarna för den prisbelönda cheddarosten som Anna Kälvebrand på Ostmakeriet tillverkar.

– Jag letade efter ett ställe att lagra vår ost på och fick tips om fästningen, berättar hon när vi besöker henne ute på Rindö.

Efter kontakter med svf fick hon kika in i Oscar-Fredriksborg och kände direkt att det här var vad hon var ute efter. På en ostprovning några år

tidigare hade hon smakat en grottlagrad ost, så hon visste att bergrum och ost går hand i hand.

– Osten tar ju smak, eller karaktär, av det som finns i rummet, förklarar Anna Kälvebrand.

När det gäller viner brukar kännare prata om terroir. Det franska ordet terre betyder land och terroir kan lite förenklat sägas vara ”känslan av en plats”. Samma begrepp är applicerbart på ost.

– Just den jordiga karaktären man får av det här rummet passar väldigt fint in på cheddar som är en syrlig ost med mycket citrussmak, säger Anna Kälvebrand medan hon lassar upp ostar på hyllorna i borgrummet.

OSCAR-FREDRIKSBORG

OSCAR-FREDRIKSBORGS fästning ingår i Vaxholms fästning tillsammans med Vaxholms kastell, Fredriksborgs fästning och Rindö Redutt. Fästningen byggdes 1867–1877 för att stärka det fasta försvaret vid Oxdjupet utanför Vaxholm.

Fästningen består av det Nedre verket och det Övre verket, sammankopplade med en utsprängd förbindelse-tunnel i berget, "Täckta gången", en av de första tunnelsprängningarna i riket och den första sprängningen i Sverige där nitroglycerin användes. 2002 blev Oscar-Fredriksborg byggnadsminne.

OSTMAKERIET

OSTMAKERIET grundades 2012 och är beläget på Rindö. Ostmakeriet tillverkar ett tiotal ostar på mjölk från Öster Grytinge gård i södra Roslagen. Butiken är öppen torsdag-lördag under lågsäsong (mars-maj samt september-december). Under juni-augusti är butiken öppen dagligen och då finns det även ett litet kafé här.

Att hantera ost är ett tungt arbete. Varje cheddarost väger lite över fyra kilo.

Mjölken kommer från Öster Grytinge Gård i södra Roslagen.

Här samsas cheddarosten Oscar Fredrik och den nötigare hårdosten Oxdjupet om utrymmet.

Det enda dilemmat med fästningen Oscar-Fredriksborg är det är en levande miljö och att temperaturen skiftar med vädret. Det gjorde att man 2018 byggde ett kylrum inne i Oscar-Fredriksborg för att kunna ge de borglagrade ostarna en konstant jämn temperatur över året. Nu får de sin jordiga karaktär under några månader i borgrummet och sedan slutlagras de i kylrummet som är placerat precis utanför.

Men att cheddarosten skulle vinna priser (bronsmedalj på såväl SM i Mathantverk som i Ostfestivalens tävling) och användas av krogar som

Oaxen och kocken Mattias Dahlgren på Matbaren hade Anna Kälvebrand aldrig kunnat drömma om när hon för drygt tio år sedan sadlade om från florist till ostmejserska.

– Nej absolut inte, säger hon med ett stort leende.

DET VAR BRISTEN på jobb som gjorde att hon bytte yrkesbana. En kompis som var involverad i mathantverk tyckte att de var för få i Stockholm som gjorde ost, och Anna – som var på jakt efter ett kreativt yrke där man fick jobba med händerna – började läsa på om osttillverkning och sedan gå kurser.

– Jag visste ingenting om ost när jag började,

»Jag visste ingenting om ost när jag började, bara att det var gott.«

bara att det var gott, säger hon, medan hon lindar in cheddarosten i tunn bomullsväv.

2012 ystade hon sin första ost, två år senare började hon lagra ostar inne i fästningen och nu driver hon företaget tillsammans med sin man Jocke och har en anställd.

Anna Kälvebrand berättar att hon gjorde många misstag i början, men att hon har lärt sig med åren, inte minst att ha tålamod.

– Det är viktigt att inte gå för fort fram, om du är osäker är det bättre att du provsmakar och lägger tillbaka osten och låter den mogna lite till. Den utvecklar en bredare och djupare smak om den får mogna längre.

Själva tillverkningen och försäljningen av ostarna sker i en före detta maskinverkstad på KA 1:s regemente, bara någon kilometer från fästningen. Det är Annas man Jocke som byggt om verkstaden till mejeri och butik. Det är också han som oftast hämtar mjölken på Öster Grytinge Gård i södra Roslagen.

När mjölken väl är på plats ska osten ystas, pressas, vändas. Temperaturer och pH-värden ska mätas och kontrolleras. Tills sist är det dags för lagring. Då lugnar processen ner sig lite, men ostarna kräver fortfarande en del handpåläggning, som den här dagen när Anna Kälvebrand lägger in nya ostar i borgrummet och samtidigt passar på att torka bort överflödigt mögel på ostar som redan lagrats i några månader.

– Det tar lite tid att göra cheddarosten. Men jag tycker ju om när det är lite omständligt, säger hon och skrattar.

Sedan pekar hon på ett valv i fästningen och berättar att SFV murat upp en vägg så att det skulle bli ett slutet rum. Här har hon hållit i ett par ostprovningar.

– Det var väldigt uppskattat, säger hon.

En bit längre bort finns ytterligare en vägg som SFV murat upp för att de fladdermöss som trivdes i fästningen skulle kunna bo kvar.

DE SENASTE TVÅ åren med pandemin har inneburit en del omkastningar för Ostmakeriet. Restaurangerna slutade i princip att handla deras ost, men i stället köade privatkunderna utanför butiken hela sommaren. Nu är försäljningen direkt till restauranger

tillbaka, men även om den är mer lönsam, så vill inte Anna Kälvebrand vara utan butiken. Butiken är på sätt och vis verksamhetens nav.

– Det är ju roligast att sälja till kunder och få den kontakten. Och det är ju det som är så bra med att vara egenföretagare, att få göra det man vill.

Hon är inte intresserad av att anställa fler för att kunna tillverka mer, tvärtom vill hon driva ett småskaligt företag.

Tröttnar du aldrig på ost?

– Nej, absolut inte. Det är ju det som är så härligt med det här jobbet, att man aldrig blir fullärd, att det alltid finns nya ostar att upptäcka. *

Anna Kälvebrand lindar in cheddarosten i tunn bomullsväv innan hon smörjer in den med kokosfett.

Drabanternas
GARDEROB

Ett källarvalv vid Stockholms slott har fått en ny funktion med hjälp av kalksten från Nationalmuseum. Här ska hovet förvara högvaktens drabantuniformer som används vid statsbesök.

TEXT Johan Wickström FOTO Urban Jörén

Gul livrock i sämskskinn, brösttharnesk och högskaftade kragstövlar är de centrala plaggen i Karl XI:s uniform (uniform m/1860). Chefen för styrkan bär dessutom ringkrage och vit plym i hatten.

Bakom en ståldörr från 1700-talet en trappa ner i Stockholm slotts kommandantflygel blänker ett nylagt kalkstengolv. För ett par månader sedan var det jord- och cementgolv här och ytan användes bara sporadiskt. Men under våren ska hovets 50 drabantuniformer flyttas in hit under det välvda tegeltaket i källarförrådet.

– Vi behövde hitta en ny förvaringsplats för uniformerna och då kom jag på att detta förråd stod oanvänt. Men rummet behövde renoveras och vi ville att det skulle ske med hållbara materialval, säger Erik Kampmann, slottsfogde på Stockholms slott.

Kalkstengolvet har legat i en av ljusgårdarna på Nationalmuseum och kommer ursprungligen från ett stenbrott i Borghamn vid Vättern. Efter museets renovering har kalkstenen legat i Statens fastighetsverks återbruksförråd.

– De största stenarna vägde 120 kilo och behövde kapas ner i mindre format. Totalt har 8 ton sten och bruk burits ned av vår entreprenör M3 Bygg, säger Helena Bessfelt, projektledare på Statens fastighetsverk.

I ett hörn av förrådet står en apparat som håller

Erik Kampmann,
slottsfogde på
Stockholms slott.

luftfuktigheten. Plaggen – av skinn, tyg och stål – är känsliga och ställer höga krav på förvaringen.

– De här plaggen ska vårdas med omsorg och luftfuktigheten måste ligga på cirka 45 procent för att uniformerna ska må bra. Jag tycker att den här förrådslösningen har blivit riktigt bra, säger Erik Kampmann.

Drabantuniformerna används enbart vid statsbesök och andra viktiga kungliga evenemang, som bröllop och dop. De finns i två uppsättningar: Karl XI:s och Karl XII:s, där färgen är en avgörande skillnad. När gästerna

anländer tar Högvakten på sig Karl XI:s uniform och vid avfärden använder de Karl XII:s uniform, enligt gamla traditioner som inleddes med Karl XV:s kröning 1860.

För Statens fastighetsverk är projektet ännu ett exempel på återbruk. SFV har ett digitalt register där man kan söka bland använda föremål som kan passa in i olika historiska miljöer.

– Det här projektet är ett bra exempel på när hållbarhetsfrågan och bevarandet av kulturhistoriska värden går hand i hand, säger Elisabet Jermsten, kulturmiljöspecialist på SFV.

– Att arbeta aktivt med återbruk är en ren resursfråga. Sten är en ändlig resurs, precis som de äldre kulturhistoriska värdena.*

Dörren på glänt till
HEMLIGA RUM

Många historiskt viktiga platser och berättelser är otillgängliga eller faller med tiden i glömska. Statens fastighetsverk presenterar i år Hemliga rum i digital form. Följ med till sju nyfilmade, unika och svårtillgängliga platser.

TEXT *Johan Wickström*

Dn tunna guld, 4 000 daler per år och ett rosa-skimrande slott i Mälaren. Det var den svenska statens skuld till Anna Woynarowska efter Karl XI:s krigslån. Denna polska grevinna var den sista som bodde på Tynnelsö slott, där Gustav Vasas barn en gång lekte i parken. Tynnelsö slott, med Anna Woynarowska i huvudrollen, är en av platserna i årets Hemliga rum – Statens fastighetsverks återkommande evenemang. Tidigare år har besökarna fått komma in fysiskt på platser som annars är stängda för allmänheten. Men i år – som en följd av coronapandemin – bjuder SFV istället på historiska upptäcktsfärder via din dator eller mobiltelefon.

I sju suggestiva kortfilmer – en knapp kvart var – berättas historien om Sverige från olika perspektiv och tidsperioder med utgångspunkt från varsin plats eller fastighet. Och det finns en hel del besöksmål att välja mellan.

– Liksom vid tidigare Hemliga rum vill vi visa variationen bland våra fastigheter – från norr till söder. Vår tanke är att berätta om människorna som bodde och verkade i dessa miljöer för att skapa förståelse för platsens värde och sätta in den i sitt större sammanhang, säger Ulrika Kjellin, projektledare på SFV.

UNDER HÖSTEN HAR Ulrika Kjellin åkt land och rike runt och styrt upp filmteamet – produktionsbolaget Pannrummet med filmernas ciceron Melker Becker i spetsen – och skapat rätt förutsättningar för filmerna.

– Det har varit fantastiskt kul att få vara med om detta. Det finns så mycket att berätta. Det här är ett sätt att göra SFV:s platser tillgängliga för allmänheten så att man ska bli nyfiken på våra kulturmiljöer, säger Ulrika Kjellin.

Begreppet Hemliga rum betyder inte att de måste vara helt slutna. Det kan också handla om platser som kan vara svåra att komma till eller som ligger avsides, som fjällägenheten Örnbo utanför Ammarnäs i Västerbotten – en liten gård på bergssluttningen där Jonas Andersson med familj bodde i början av seklet.

– Vi fick vandra sex kilometer genom skogen längs

Elisabet Hesseborn och Ulrika Kjellin på uppdrag vid Carlstens fästning.

»Jag hoppas att de som ser filmerna ska få en wow-känsla.«

med en brant klippvägg innan vi kom fram till Örnbo. På kvällen lagade vi pyttipanna över öppen eld och övernattade sedan på gården. Man blir ödmjuk inför hur tidigare generationer levde, säger Ulrika Kjellin.

– På morgonen hade vi också turen att få se två kungsörnar segla över platsen. Det var magiskt.

BAKOM DEN OMFATTANDE researchen till filmerna står Elisabet Hesseborn, kulturarvsspecialist på SFV. Hon har systematiskt gått igenom dokumentation, litteratur och digitala arkiv, och tillbringat en hel del tid på Kungliga biblioteket och Riksarkivet i jakten på spännande fakta om de sju platserna.

– Det är en utmaning. Vi vill bredda perspektiven när vi berättar, men samtidigt måste vi välja bort mycket för att få fram en story. Det är väldigt mycket material som inte kommer med. Men det här kan ju uppmuntra folk att ta reda på mer, säger Elisabet Hesseborn.

– Vi vill gärna ha lite andra historier än de vanliga. På Carlstens fästning utgår vi från den enda kvinnan som satt där. Det är en spännande och annorlunda utgångspunkt.

Melker Becker har också producerat tidigare inspelningar av Hemliga rum, i samarbete med SFV, vilka sedan visats i SVT och fortfarande finns att se på Youtube.

– Det här är så kul att göra och jag vet att det är uppskattat. Tanken är ju att bjuda in folk på ett äventyr, säger Melker Becker.

Och det blir en del äventyr, till exempel i Victoriafortet i Vuollerim, där teamet stöter på konstiga ljud långt ner i det djupa bergsfortet eller i Mjösjöfortet i Bodens fästning där man undersöker ett möjligt likförråd.

– Jag är väldigt nöjd med filmerna och hoppas att de som ser dem ska få en wow-känsla. Jag vill att de ska känna att det är spännande och häftigt och att de sen vill veta mer om platsen och historien, säger Elisabet Hesseborn. *

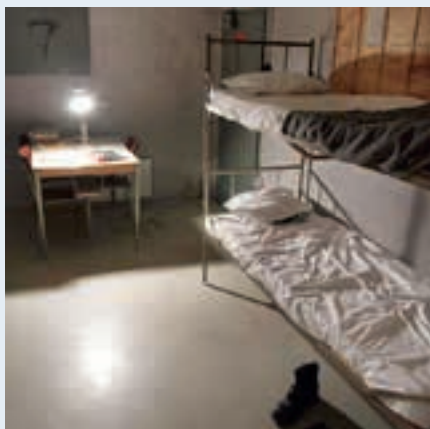
7 FILMISKA DÖRRAR TILL HEMLIGA RUM

Hemliga rum genomförs den här gången i digital form. Det gör att fler får chansen att utforska våra utvalda platser. Filmerna ligger från mitten av mars på www.sfv.se/play/hemligarum. Gå in där eller rikta din mobil mot QR-koden på översta bilden så hittar du rätt.

1. Fjällägenheten Örnbo, Ammarnäs. *Det väglösa landet.* Marken på gränsen till Västerbottens fjällvärld ansågs inte vara odlingsbar för jordbruk. Den ingick i områdena viktiga för rennäringen. Här levde en samisk familj ett mycket knappt nybyggarliv i början av förra seklet. Nära naturen och på naturens villkor.

2. Victoriafortet, Vuollerim. *Det ingen visste.* I en anläggning, så hemlig att inte ens de boende på orten kände till den, var Sverige berett på en invasion.

3. Bodens fästning. *Experimentet och likrummet.* I ett av de nedlagda fortens i den mäktiga Bodens fästning skulle tidens tand få fritt spelrum. Men det är mycket som kan gå fel.

4. Tynnelsö slott utanför Strängnäs. *Makten och skulden.* Detta urgamla slott ligger på en ö i Mälaren och har varit hem för såväl biskopar, kungligheter som för en mystisk kvinna med inkassokrav.

5. Godnatts fästningstorn, Karlskrona. *Ett ljus i mörkret.* För sjöfarten var fyrnätet livsviktigt. På fyrarna bodde hela familjer på den mest isolerade arbetsplats man kan tänka sig.

6. Dalby Kungsgård, Dalby. *Tusen år av liv.* Kungsgården har producerat livsmedel i minst tusen år och det kommer den fortsätta att göra. Men den har också varit hem åt äldre tiders Ferraris – hästen.

7. Carlstens fästning, Marstrand. *I dödens väntrum.* För många var ett straff på den fruktade fästningen likställt med döden. Helt isolerad i ett rum på andra våningen satt en mycket ovanlig fånge.

PÅ ISKALLET UPPDRAG

Byggandet av Bodens fästning var möjligt tack vare att tekniken att spränga berg och göra stora anläggningsarbeten utvecklades i slutet av 1800-talet. Alla fem forten är uppbyggda på samma sätt. På en bergstopp sprängs en försänkt vallgrav (stormgrav). Innanför graven finns fortets kärna som bestod av rum och gångar insprängda i berget. Kärnans topp kallas hjässan och där fanns i de flesta forten fyra större och fyra mindre kanoner i vridbara pansartorn.

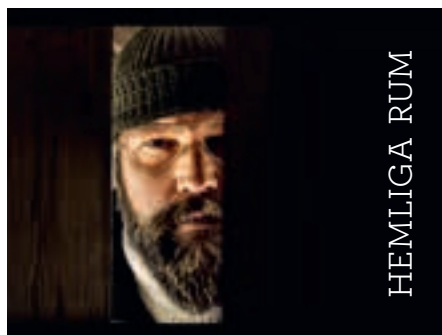

FOTO PÅR BÄCKSTRÖM

Under närmare 100 år var Bodens fästning, med sina fem bergsfort, den viktigaste delen av Sveriges försvar i norr. Idag används forten inte längre till försvar, men miljöerna ger ändå ett dovt eko till dagens säkerhetsläge.

TEXT *Elisabet Hesseborn, kulturarvsspecialist*

Vinterhimlen ligger stålgrå över höjderna runt staden när vi längs Luleälven kör in i Boden. Hyrbilen är full av kameror, batterier och stativ – för vår uppgift på den här resan är att dokumentera flera av de numera stängda bergsfort som omger staden. Tillsammans ingår de i Bodens fästning. Sveriges lås i norr. Det svenska hammarslaget.

Fästningen fungerade i nära 100 år som kärnan i försvaret av norra Norrland. De fem tunga artilleriforten i Mjösjöberget, Gammelängsberget, Degerberget, Södra Åberget samt Rödbberget utgjorde en så kallad gördelfästning och kompletterades efter hand av tre mindre fästen samt enskilda artilleribatterier, infanteriskansar, kanonvärn, löpgravar och taggtrådshinder. Idag, trots att man ser spåren överallt, går det ändå inte riktigt att föreställa sig omfattningen av fästningen som en gång tillhörde Sveriges viktigaste militära hemligheter.

Vi är på väg till Degerbergsfortet och bilen kämpar sig upp för backen. Snön hänger tung från trädens grenar och när vi parkerar är det öronbedövande tyst. Det är som om även skogen försöker bevara dessa hemligheter. I just detta fort förvarades dessutom en del av Sveriges guldreserv under stort hemlighetsmakeri, från 1940-talet till 1982. Inne i fortet letar vi reda på valvet och försöker föreställa oss låda efter låda med guld. Den kompakta tystnaden inne i berget bryts endast av droppandet från taket. Fukten har fått färgen att släppa från väggarna och rostén blommar ut över metallen.

Bakgrunden till Bodens fästning stavas järnmalm, vattenkraft, skog och järnväg. Under 1800-talet var

Officerare inspekterar byggandet av ett av forten vid Bodens fästning 1903.

Karlsborgs fästning vid Vättern juvelen i det svenska försvaret. Men under senare delen av århundrandet började man alltmer vända blickarna norrut vid insikten om att norra Sveriges naturrikedomar och kommunikationer behövde skyddas. När fästningen i Boden påbörjades 1901 var den världens nordligaste och Sveriges i särklass största fästningsbygge. Åren 1901–1913 arbetade ca 900 man med bygget. Uppemot 600 000 ton sten sprängdes bort och fraktades med skottkärra från fortgravar och berggrum. Det blev cirka en miljon skottkärror à 100 kg. I forten byggdes sov- och matsalar, maskinrum, stridsledningsrum, sjukvårdsavdelningar, verkstäder med mera. Avsikten var att forten skulle vara självförsörjande enheter med stora förråd för de omkring 500 soldater som skulle kunna tjänstgöra i varje fort. Från början värmdes forten med vedkaminer och vedspisar men de ersattes senare av en centralvärmeanläggning. Under krigsåren 1939–45 bodde tusentals soldater i forten som då var fullt bemannade.

FREDEN 1945 ERSATTE hotet från Tyskland med ett tydligare hot från öster. De segrande makterna polariserades i ett västblock med USA i spetsen och ett östblock kring det som då var

Sovjetunionen. Detta kalla krig innebar kapprustning och krigshotet var ständigt överhängande. I Sverige fanns en politisk enighet om att landet behövde ett starkt civilt och militärt försvar. Man räknade med möjligheten av en stor invasion över havet från öst. En sådan invasion skulle också kunna kombineras med ett anfall över landgränsen i norr. Fler försvarslinjer byggdes upp och från 1950-talet fram till 1990-talet utbildades 100 000-tals värnpliktiga för att skydda gränsen. Tack vare fortens i Boden förhållandevis goda skydd mot gasattacker och kärnvapen fick fästningen finnas kvar och moderniserats. Södra Åbergfortet kompletterades till exempel på 60-talet med gasskydd och stötväggångar mot tryckvågor.

Fort och värn längs försvarslinjerna i norr byggdes och kompletterades med fartygskanoner från marinens utrangerade skepp. Försvaret byggde på ”möta-hejdaslä-principen”, där en gränslinje vid Haparanda skulle ta emot första anfallet. Vid den så kallade Kalixlinjen skulle fienden fördröjas för att sedan från Luleälvdalslinjen – en kedja av artillerifort som började inne i Luleå via Bodens fästning i mitten och vidare ända upp till Victoriafortet (efter pansarbåtens Victorias kanoner) i Vuollerim – ges det slutliga ”hammarslaget”.

ILLUSTRATION SVEN MALMBERG

BODENS FÄSTNING

Bodens fästning förlades strategiskt i ett område där vatten- och järnvägar möts. Tillsammans med fort i Luleå och Victoriafortet i Vuollerim utgör de huvuddelarna i den så kallade Luleälvdalslinjen.

»Det finns en plats på jorden, där solen aldrig ler. / Den platsen heter Boden, dit vill jag aldrig mer.«

För det civila Boden var ryssen aldrig långt borta under kalla kriget. Vid ett eventuellt angrepp var tanken att hela stan skulle tömmas och man levde därför under ständig beredskap. Militären var alltid närvarande – fordonskolonner passerade och helikoptrar flög över stan. Med jämna mellanrum dundrade det uppe i bergen då man övningssköt från forten.

Den garnison som växte upp samtidigt som fästningen under 1900-talets början kom att rymma hela fem regementen. Detta militära samhälle var nästan helt självförsörjande med bostäder för officerare och deras familjer, stabsbyggnader, matsalar, sjukhus, verkstäder, brandstation, affärer och förråd. Även om militären bidrog till Bodens ekonomiska utveckling och utgjorde ett viktigt inslag i det sociala livet vittnar också historier om upplevelsen av två tydliga sfärer, en militär och en civil.

Samtidigt som byggandet av Bodens fästning påbörjades 1901 genomfördes värnpliktsreformen och under 1900-talet har massor av unga män därför tillbringat ett år vid Bodens fästning, ibland högst motvilligt vilket speglas i följande nidsvisa: "Det finns en plats på jorden, där solen aldrig ler. / Den platsen heter Boden, dit vill jag aldrig mer." Värnplikten innebar en aktivt uppmuntrad manlighetsnorm med mod, brödraskap och gott uppförande i centrum. Att vara hel, snygg och lyfta på fötterna var i Boden till och med en fråga om rikets säkerhet. I skriften "Till årets rekryter 1948" skriver en av regementscheferna i Boden: "Den som bär uniform är alltid iakttagen, både av andra som bär uniform och av civila. Man fodrar faktiskt mer av den som bär uniform och särskilt av den som bär soldatsuniform. Dessutom skola vi komma ihåg, att vi blir observerade utifrån. En spion rapporterar allt...".

Skriften från 1948 fortsätter "De flesta svenskar torde, oavsett politisk åskådning, vara ense om nödvändigheten av ett starkt försvar. Det gäller då för var och en av oss, försvarets män, att bidra till vidmakthållandet och utvecklandet av ett sådant försvar."

VID FÖRSTA ANBLICKEN kan ju därmed det militära Boden te sig som en mestadels manlig angelägenhet. Att kvinnor skulle göra värnplikt när forten i Boden byggdes fanns inte på kartan. Men kvinnor har ändå spelat en roll för försvaret i Boden. I samband med det förra sekelskiftets nationalistiska väg uppstod till exempel en av tidens största kvinnorörelser: Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar. Tusentals kvinnor samlade bland annat in bidrag till markinköp för byggandet av Bodens fästning. 1924

De stängda forten är idag sanerade och tömda på miljöfarliga ämnen. Men diverse fast inredning finns kvar nere i berget, som denna rad med tvätthoar för manskapet.

Forten var tänkta att klara veckor av isolering och utrustades därför som självförsörjande enheter med egna vattenförsörjnings- och avloppsanläggningar samt dieseldrivna elkraftverk.

Inne i forten fanns stora förråd och maten lagades i stora och för tiden mycket moderna kokkärl för storkök.

FOTO PÅR BÄCKSTRÖM

»De fem forten och tre värn har klassats som statliga byggnadsminnen.«

kanaliserades svenska kvinnors frivilliga engagemang i försvars- och säkerhetsfrågor genom den svenska Lottakåren. Under andra världskriget arbetade kvinnor för försvaret som sjukvårdare, sömmerskor, mekaniker, bilkårist, kockar och flygbevakning. Under kalla kriget anställdes i Boden bland annat lottor för flygbevakning i en av de allra hemligaste delarna – den mytomspunna och gigantiska Anläggning 8 under berget Klinten. Sedan 1989 har kvinnor fått lönearbete inom försvaret på samma villkor som män och värnplikten är numera könsneutral. Idag har dessutom de kvarvarande två regementena i Boden kvinnliga stabschefer.

De ca 20 ton tunga pansartornen fraktades av uppemot 20 hästar uppför berget i samband med fortens byggande.

I Rödbergsfortet finns diverse föremål och utrustning samlade som ger en bild av soldatlivet, som denna instruktion för Korum – en dagligen förrättad militär gudtjänst inför samlad trupp, under ledning av ett befäl.

FOTO PÅR BÄCKSTRÖM

400–500 man kunde som mest logeras nere i varje enskilt fort. Denna sovsal nere i Rödbergsfortet har sekundära väggar och tak inne i berget för att skydda mot kyla och fukt.

U tvecklingen av ett modernt och mer mobilt försvar, och möjligen påskyndat av Sovjetunionens fall 1991, innebar att Södra Åbergfortet, Gammelängsfortet samt Degerbergsfortet lades ned 1992. Mjösjöfortet stängdes redan 1978. Den 31 december 1997 avlossades så de sista skotten från Rödbergsfortet innan Bodens fästning slutligen utgick helt ur krigsorganisationen. De fem forten och tre värn har klassats som statliga byggnadsminnen och idag förvaltas dessa av Statens fastighetsverk. De är trots sin storlek bara en liten del av allt det som en gång utgjorde den mäktiga Bodens fästning. Den militära helhetsmiljön inbegriper även regementsbyggnader och de anläggningar för fortens närförsvar som har byggts i anslutning till befästningarna.

Idag finns inget militärt behov av själva fästningen. Alla fort i Boden utom ett är rensade, dokumenterade och plomberade för gott – naturen återtar insidan av berget. Exteriört bevaras pansartorn, stormgravar och övriga lämningar i landskapet. Rödbergsfortet, som har hela inredningen bevarad är idag museum. Tillsammans berättar de hur man under nära 100 år har hanterat hotbilden i norr genom ett gigantiskt fästningsbygge. Vi har i Sverige ett rikt militärhistoriskt arv och mängden fortifikatoriska anläggningar kan idag vara svår att överblicka. Mycket har tidigare varit en hemlig värld som på många sätt varit dubbelt hemligt för alla oss som inte själva gjort militärtjänstgöring. Men man behöver inte vara en MÖP – det vill säga en militärt överintresserad person för att känna att den här historien angår oss alla. Att besöka Boden idag är både fascinerande och spännande, samtidigt som historien ges ett dovt eko i det krig och allt skarpare säkerhetsläge som vi nu upplever i Europa. Totalförsvaret i Sverige byggs upp och Bodensarna får åter hålla för örnen på grund av allt större skjutövningar från de två kvarvarande regementena. *

Minnen från en stängd stad

Militären har präglat en stor del av Bodens utveckling, även det civila livet. Sally Sundbom och Leif Nordström berättar om hur det var att växa upp och arbeta i denna befästa garnisonsstad.

TEXT Johan Wickström FOTO Pär Bäckström

”TILLTRÄDE FÖRBJUDET för utlänningar.” De gula varningsskyltarna fanns på alla vägar in till Boden under efterkrigstiden.

– Det var en stängd stad. Skulle man ha gäster från andra länder fick man anmäla det till polisen. Och på gatorna var det fullt av militärer – alla värnpliktiga gick i uniform, säger Sally Sundbom, 77 år, när hon berättar om sin ungdomstid.

De fem militära regementena satte sin prägel på orten, även det sociala.

– När man gick och dansade var det nästan bara värnpliktiga. Jag träffade själv en militär och fick sedan ett kontorsjobb på I19.

Det fanns dock tydliga gränser mellan militären och det civila samhället. De högre officerarna hade eget boende i stora lägenheter och umgicks för sig på mässen.

– De var nog lite av en överklass. Man umgicks inte med dem på samma sätt som med andra personer, säger Leif Nordström, 74 år, som också bott större delen av sitt liv i Boden.

Hur var det då att växa upp i en stad

med många militärkonvojer och skjutövningar runt knuten?

– Jag tycker att det var spännande och var aldrig orolig. Ibland cyklade vi upp mot fortet, man kunde komma ganska nära, säger Leif Nordström.

SALLY SUNDBOM avancerade i hierarkin och blev så småningom chefssekreterare åt försvarsområdesbefälhavaren i norr. Men då, på 1980-talet, hade Boden börjat ömsa skinn: förbanden började avvecklas och lasaretet lades ned.

År 2000 lades det sista fortet ner, Rödbergsfortet. Kommunen ville

bygga om men fick nej – i stället blev det statligt byggnadsminne med SFV som förvaltare.

Sally Sundbom och några kolleger som visat intresse för militärhistoria fick frågan om de kunde hålla guidade visningar i fortet. Och så föddes en stor turistattraktion, där Sally Sundbom så småningom blev föreståndare för verksamheten.

– Vi tog semester för att kunna sköta detta på sommaren med hjälp av pensionerade officerare som höll i visningarna, säger Sally Sundbom.

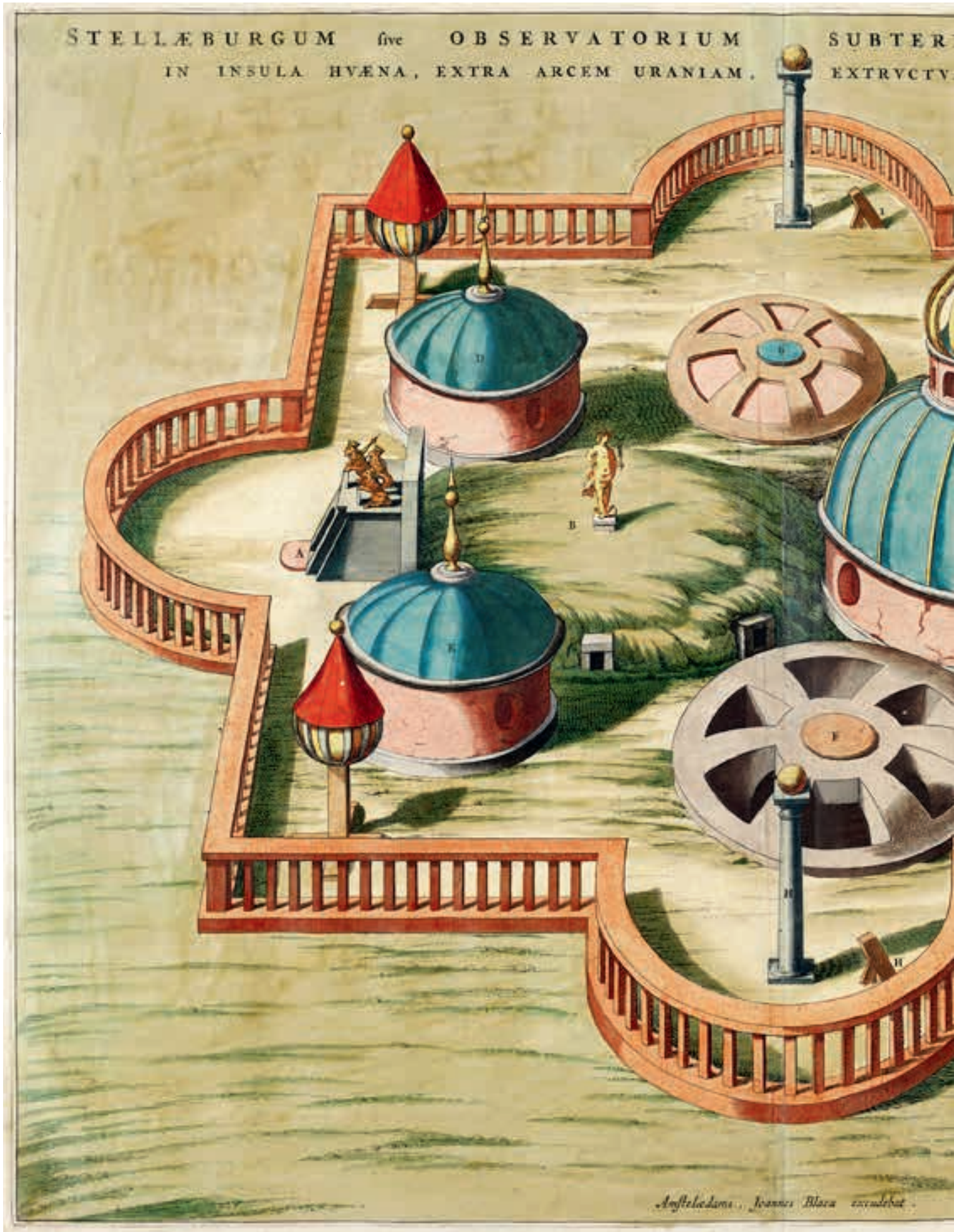
De senaste decennierna är turismen en av de faktorer som satt fart på Bodens näringsliv. Som kultur- och fritidschef i kommunen har Leif Nordström kunnat följa utvecklingen.

– Vi har haft många duktiga entreprenörer med inriktning på natur och upplevelser. Och sedan har vi försvaret som fortfarande lockar, till exempel genom Rödbergsfortet.

De gula skyltarna är nu ett minne blott och turisterna är mer välkomna än någonsin – även om försvaret nu börjar förstärka sin verksamhet igen. *

SKISSEN: STJÄRNEBORG

ILLUSTRATION UR JOAN BLAUS ATLAS MAJOR, 1662-1672/LUNDS UNIVERSITETSBIOTEK

Vetenskapens värld på Ven

ETT MAKALÖST slott, ett astronomiskt observatorium i världsklass och vetenskapliga framsteg. Tycho Brahe-minnena på Ven är kanske Sveriges viktigaste plats för vetenskapshistoria.

Den färgglada skissen, ur Joan Blaeus Atlas Maior 1662–1672, visar Tycho Brahes observatorium Stjärneborg. Tycho Brahe levde 1546–1601, i en tid då varken kikaren eller teleskopet ännu var uppfunnet, och han räknas som världens främste astronom med så kallat obeväpnat öga. Hans astronomiska upptäckter publicerades 1573 i boken "De nova stella" och gav honom internationell berömmelse.

Med egenkonstruerade mätinstrument, som på 1500-talet tillät en helt oöverträffad noggrannhet, kartlade han stjärnors och planeters positioner på himlavalvet. På Ven skapade han en slottsanläggning för vetenskapen och samlade en stor grupp forskare och assistenter kring ett gemensamt forskningsprogram. I Stjärneborgs murade kryptor kunde hans viktigaste instrument stå säkert och stabilt.

Slottet och observatoriet Uranienborg lät han uppföra 1576. Cirka tio år senare stod Stjärneborg klart. Under 21 år bodde och arbetade Tycho Brahe på Ven.

Idag är Tycho Brahe-minnena, med de arkeologiska resterna och en rekonstruerad renässansträdgård, ett populärt besöksmål med museum, vetenskapscentrum och en idéhistorisk lekpark.

Tycho Brahe-minnena ägs av Statens fastighetsverk och drivs i samverkan med Landskrona kulturförvaltning med Tycho Brahe-museet som hyresgäst.

MIA FERNLUND

FOTO MOA NYSTRÖM

FOTO PATRIK GUNNAR HEIN

PÅ NY ADDRESS

Nu har Sveriges ambassadör i USA, Karin Olofsdotter, flyttat in i sin nya lägenhet i House of Sweden i Washington. Det betyder att grundidén med huset är uppfyllt när House of Sweden nu inrymmer både ambassad och chefsbostad.

TEXT Maria Ugglå

PRISELÖNT BYGGNADSVERK

House of Sweden fick Kasper Salinpriset 2007 som Sveriges Arkitekter delar ut årligen.

”För ett ur helhetsperspektiv väl genomfört projekt. Upphovsmännen har hanterat en svår stadsbyggnadssituation och skickligt gestaltat svenska myndigheters tradition av öppenhet. Den rika interiörens sensuella material blir själva kronan på ambassadverket”, motiverade juryn priset.

»Eftersom vi är små spelare i Washington gör vi större avtryck tillsammans.«

House of Sweden, som har ritats av Gert Wingårdh och Tomas Hansen, har med sin skandinaviska profil och strama byggnadsstil i glas och trä varit ett välkänt landmärke i Washington alltsedan byggnaden invigdes 2006. Ambassadtomten har ett av Washingtons absolut mest attraktiva lägen nära ett parkområde och strandpromenaden längs med Potomac vid Washington Harbour. Runt hela huskroppen går ett bälte av ljus, bakbelyst trä som ger känslan av att huset svävar när det är mörkt ute.

House of Sweden har av Washington Post beskrivits som en konstillation och tidningen USA Today har listat den som en av 25 byggnader man måste besöka i Washington DC.

– Huset väcker intresse och personifierar Sverigebilden, vilket är väldigt viktigt för att vi ska kunna visa vilka vi är. Glas och vatten i lekfull blandning skapar transparens och lyfter fram det svenska. Huset är öppet och inbjudande och inrett med svensk konst och design – allt från Svenskt Tenn till tras-mattor, säger Karin Olofsdotter, Sveriges ambassadör i USA som nu flyttat in i ambassadbyggnadens chefsbostad som byggts om av Statens fastighetsverk.

KARIN OLOFSDOTTER tillträdde sin tjänst 2017 och bodde från början i den gamla chefsbostaden på Nebraska Avenue, flera kilometer från House of Sweden.

– Det känns väldigt skönt att bo i det här fantastiska huset. Jag bor vid Potomac-floden, ett stenkast från Vita Huset, nära kongressen och representanthuset. Samtidigt bor jag mitt i naturen och får vakna till den hänförande utsikten över floden varje dag, säger Karin Olofsdotter.

Hon flyttade in i chefslägenheten tillsammans med familjen i mitten av december 2021. Under hennes lägenhet ligger den blivande representationsvåningen, där det nu är en gästlägenhet inredd med Ikeamöbler och ytterligare en lägenhet som ska byggas om och renoveras.

Representationsvåningen ska få rymliga representationsytor och ett ordentligt storkök där Frida Johansson, ambassadörens egen kock, kan laga sina uppskattade rätter med det bästa det svenska köket kan erbjuda.

FOTO: MOA NYSTRÖM

Representationsvåningen ska få rymliga representationsytor och ett ordentligt storkök där Frida Johansson, ambassadörens egen kock, kan laga sina uppskattade rätter med det bästa det svenska köket kan erbjuda.

Karin Olofsdotter ser fram emot att också representationsvåningen ska bli klar. Den ska inredas med möbler och konst med svensk profil och ha en matsal för sällskap upp till 50 personer inklusive personal. Ännu så länge tar hon emot officiella gäster i den tillfälligt inredda representationsmatsalen.

– Alla är så upptagna i Washington men säger sällan nej till en exklusiv svensk måltid. God och välagad mat öppnar upp människor och bidrar till att knyta nya kontakter. Vi brukar planera noga och lyfta fram svenska råvaror och specialiteter, men vi försöker också koppla maten som vi bjuder på till ämnet vi ska diskutera.

När House of Sweden byggdes ville man skapa en gemensam svensk plattform för kreativitet och relationer och samla diplomati, näringsliv och kultur under samma tak. Idag kommer cirka 30 000 personer årligen till House of Sweden för att besöka ambassaden och det stora Event Center.

I Huset PÅGÅR hela tiden olika utställningar med Sverigeanknytning. Det brukar bli ett hundratal evenemang per år. Islands ambassad finns inrymd i House of Sweden och Sverige samarbetar ofta med de nordiska länderna om alltifrån utställningar och seminarier till luncher och middagar.

– Vi turas om att vara värdar. Eftersom vi är små spelare i Washington gör vi större avtryck tillsammans, säger Karin Olofsdotter.

Nu är sfv färdigt med chefsbostaden och fokuserar på representationsvåningen som ska visa på olika historier och epoker från Sverige. Våningen ska stå klar att användas i slutet av året.

FOTO MOA NYSTRÖM

FOTO VIKTOR KOHLSTRÖM

Karin Olofsdotter knyter gärna nya kontakter och bygger relationer genom att bjuda på vällagad mat gjord på svenska råvaror och specialiteter. Måltiden förhöjs av den fantastiska utsikten över Potomac-floden. House of Sweden ligger nära naturen men ändå bara ett stenkast från Vita Huset, kongressen och representanthuset.

huvudprincipen att lyfta husets signum: glas, ljus och trä. Trägolven är lamellparkett i lönn och snickerierna i lönn.

– Vi försöker att återanvända väsentliga delar, till exempel dörrar. Jag känner ett särskilt ansvar att värna gestaltningen i helhet och i detaljer. Till exempel bidrar materialval och ljusföring till karaktären, säger Karin Svenonius.

– Vi strävar efter att lyfta husets kvalitet och utgår ifrån den öppenhet som finns i rummen, både i bostaden och i representationsvåningen, samtidigt som vi ger möjlighet för en förändrad användning.

Statens fastighetsverks ombyggnad i House of Sweden sker i samarbete med Wingårdhs och husarkitekterna Lisa Easton, Easton Architects, LLP och Stina McKaey BAU. Martin Edvardsson, UD, är inredningsarkitekt och ombesörjer lös inredning och placering av konst. *

– Också den kommer att ha en fantastisk utsikt med matsal och ett mindre sällskapsrum ut mot floden. Man når våningen via hiss från House of Swedens vackra, ljusa entré, säger Karin Svenonius, Statens fastighetsverk, som är ansvarig kulturarvs-specialist för ombyggnaden.

Hon berättar att tankarna på hur representationsvåningen ska renoveras och inredas följer, precis som för chefsbostaden,

Bredvid en av Sveriges bäst bevarade medeltidskyrkor, Trönö gamla kyrka, växte Nathan Söderblom upp. Den strikta kristna uppfostran i den lilla hälsingebyn satte djupa spår i den blivande ärkebiskopen, som sedermera fick Nobels fredspris för sitt ekumeniska arbete.

TEXT *Thorsten Sandberg* ILLUSTRATION *Beata Boucht*

Anekdoten: Fredspristagaren från Trönö

I EN KAMMARE på Trönö prästgård några mil nordväst om Söderhamn i Hälsingland föddes Nathan Söderblom den 15 januari 1866. Prästgården där pappa Jonas var en mycket krävande husfar låg granne med den gamla gråstenskyrkan, där de äldsta delarna var från 1100-talet.

Dagen efter att Nathan kommit till världen skrev Jonas Söderblom in Laurentius Olaus Jonathan i Trönö församlings födelsebok. Jonathan betyder "Guds gåva" på hebreiska. Pappa Jonas hade hämtat namnet från Gamla testamentet, som han gärna läste på originalspråket.

Familjelivet i Trönö prästgård var helt präglat av pappa

Jonas kärva och disciplinerade regemente. Bekvämlighet ingick inte i hans vokabulär och livsföring. Detta påverkade förstas Nathan och hans syskon, som inte tilläts klaga över någonting.

ALLVARET GJORDE SIG tidigt påmint. Redan när Nathan var fem år tvingades han plugga latinska glosor. Huvudansvaret för barnens undervisning i hemmet hade mamma Sofia. "Mammas lugn och klarhet gjorde henne till en utmärkt lärarinna. Jag har under livet haft många lärare, men ingen bättre än hon", har Nathan Söderblom berättat.

Barnen Söderblom fick en sträng kristen uppfostran. Varje

dag ramades in av morgonens och kvällens bönestunder. På söndagarna var det obligatorisk närvaro i kyrkbänken i Trönö kyrka för gudstjänst och pappa Jonas långa predikningar.

De många besöken i kyrkan gjorde ett mycket starkt intryck på lille Nathan. Så starkt att han i fantasin upplevde att hela Trönö socken var en reflex av kyrkobyggnaden, där "byarna grupperade sig som bänkar i skogsbrynet". Dessa minnen återgav Nathan Söderblom i Svenska Turistföreningens årsskrift 1923, där han också uttryckte sin särskilda kärlek till Trönö kyrka och miljön runt. "Hur vackert allt detta och den slutande kyrkogården med utsikt uppåt byarna är, det kunde mina barnaögon inte fatta".

Denna lilla plats var Nathans hela värld under hans första år och barndomens Trönö var under hela livet närvarande i den världsvane och vittbereste kyrkofurstens tankar.

NÄR NATHAN VAR sju år, 1873, tillträdde pappa Jonas tjänsten som kyrkoherde i Bjuråker-Norrbo församling längre norrut i Hälsingland och familjen flyttade från Trönö. Tio år senare återkom Jonas Söderblom till Trönötrakten som kyrkoherde i Norrala församling. Men då befann sig Nathan i Uppsala för att påbörja sin lysande karriär.

Han prästvigdes 1894 och utnämndes samma år till legationspastor i Paris. Under tiden i Paris studerade han vid Sorbonne och doktorerade i religionshistoria 1901. Avhandlingens kvalificerade honom för en professur i Uppsala. Mellan

1912 och 1914 var Söderblom också professor i Leipzig. Sistnämnda år utnämndes han till ärkebiskop. För sitt ekumeniska arbete tilldelades Nathan Söderblom Nobels fredpris 1930.

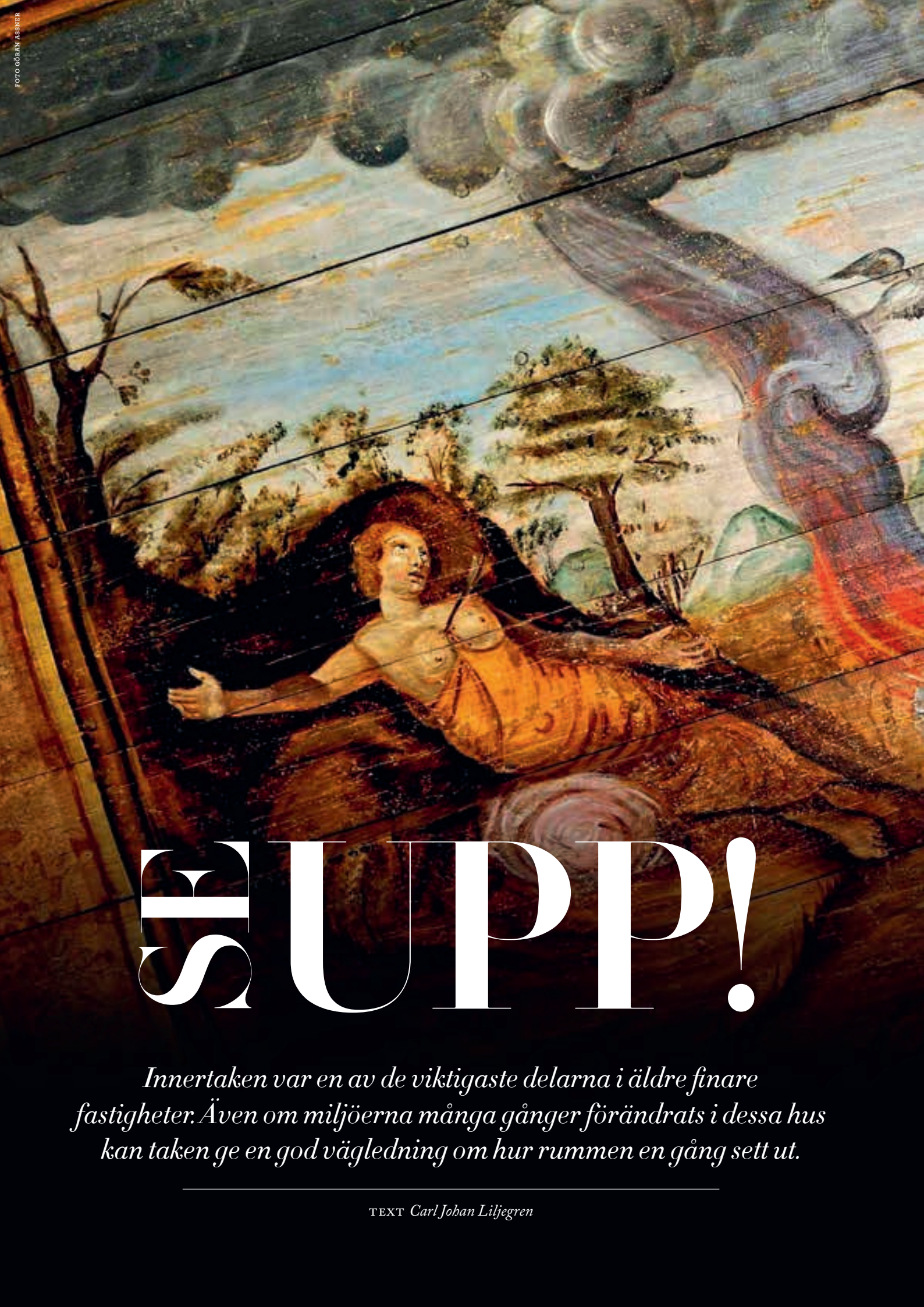
NÄR TRÖNÖ församling på 1890-talet beslutade att bygga en ny och större kyrka lämnades den gamla gråstenskyrkan åt sitt öde. Församlingens ekonomi orkade bara med en kyrka. Skadorna på den gamla helgedomen blev värre för varje år som gick. Slutligen beviljade riksdagen medel för restaurering av såväl kyrkobyggnaden som den allt murknare klockstapeln av trä från 1500-talet.

Under slutfasen av restaureringen, i augusti 1915, fick Trönö gamla kyrka fint främmande då ärkebiskopen kom på besök tillsammans med bland andra konstnären Anders Zorn. Fem år senare var också renoveringen av interiören klar.

Under många år var Riksantikvarieämbetet huvudman för kyrkan. Men sedan 2015 har Statens fastighetsverk vårdansvaret för klenoden Trönö gamla kyrka, vilken idag anses som en av landets allra bäst bevarade medeltida kyrkor. *

»Denna lilla plats hade gjort ett outplånligt intryck i den världsvane kyrkofurstens tankar.«

KÄLLOR: Birgit Lundgren, Nathan Söderblom. (Söderhamn 400 år. *Texter och bilder av och med söderhamnare*, 2020); Erik Salvén, *Vad Trönö gamla kyrka har att berätta* (1921); Bror Jonsson, *Med Nathan Söderblom hemma i Hälsingland* (1991); Jonas Jonson, *Jag är bara Nathan Söderblom satt till tjänst. En biografi* (2014); *Trönö gamla kyrka*.

SUPP!

Innertaken var en av de viktigaste delarna i äldre finare fastigheter. Även om miljöerna många gånger förändrats i dessa hus kan taken ge en god vägledning om hur rummen en gång sett ut.

TEXT Carl Johan Liljegren

Kring 1650 blev heltäckande paneltak med stora föreställande målningar modernt. Här en detaljbild från Göteborgs länsresidens. Motivet är hämtat från ett kopparstick av den holländska manieristen Hendrik Goltzius och föreställer en scen ur Ovodius metamorfoser.

Innertaken i nutida byggnader bjuder sällan på estetiska överraskningar. Men det finns all anledning att titta upp när man besöker äldre byggnader. Innertaken var en väsentlig del av helheten och att dekorera dem var följaktligen viktigt, och något som det både lades tid och stora summor på. Det var inte för inte som Michelangelo tillbringade fyra år med att måla taket i Sixtinska kapellet.

Medan äldre byggnaders ursprungliga inredningar och väggdekorationer – om de alls funnits – ofta försvunnit, eller bytts ut i takt med växlande moden eller användning, har taken ibland klarat sig bättre. Antingen har de bara lämnats som de var när väggar och andra inredningsdetaljer ändrats, eller har man täckt för det gamla taket och lagt det nya taket över det gamla. Tillvägagångssättet gör att med lite tur finns det gamla taket kvar intakt under det senare.

– Man ska dock komma ihåg att även om innertaken är relativt välbevarade är det inte alls säkert att de ser ut som de en gång gjorde. Färgförändringar, ovarsamma moderniseringar och renoveringar gör att det som man vid en första anblick uppfattar som ett genuint ursprungligt tak

faktiskt inte behöver vara det, säger Statens fastighetsverks kulturarvsspecialist Héléne Hanes.

Med detta sagt finns det gott om exempel på intakta eller med närmast heroiska insatser återskapade tak. Dessa tidskapslar ger en god, och i många fall enda vägledning, om hur rummen faktiskt såg ut från början. Som all annan arkitektur berättar taken dessutom inte bara om stilväxlingar och moden utan även om tekniska landvinningar. Vid något enstaka tillfälle går det till och med att veta inte bara vem som beställde taket utan också vem konstnären som utförde det var.

– Många gamla palats är inte längre palats utan kontor, och ofta finns endast till exempel gamla bjälktak kvar av de ursprungliga inredningarna. Allt runt omkring är förenklat. Det medför att det kan vara svårt att förstå sammanhanget och gör inte taken riktigt rättvisa, eftersom de ursprungligen varit en del i ett större konstnärligt sammanhang. Men att taken finns kvar gör att det är väl värt att lyfta blicken när man befinner sig i äldre miljöer, säger Héléne Hanes.

Här bjuder vi på en bildkavalkad genom olika stilepoker med hjälp av innertak i sv:s hus från 1500-talets Vasarenässans till det sena 1800-talets nyrenässans. *

1

1. BEHÄRSKAD 1500-TALSRENNÄSSANS

Tynnelsö slotts äldsta delar är från 1300-talet, men byggnaden fick sitt nuvarande utseende på 1590-talet. 1500-talsrenässansen strävade efter arkitektonisk balans, behärskning och symmetri. Taket var kanske den viktigaste delen av rummet under renässansen. Här ett tidstypiskt kassettak med pärlstav som enda dekor. Ibland skapades symmetri genom att golvet utformades i samma mönster som taket, fast i olikfärgade träslag eller stensorter. Mellan de symmetriskt placerade fönstren har det funnits målade ornament eller hängt bonader. Den målade draperingen på väggens nederdel är tidstypisk.

2. FÄRGSPRAKAND E KUNGLIG PRAKT

Kassettaket i Gyllene salen i Kalmar slott, daterat 1576, är betydligt mer påkostat än det i Tynnelsö. Kassetterna är rikt smyckade med skuren dekor och starka färger och förgyllning som sprakar i kapp. Nordisk renässans när den är som mest praktfull!

Frisen längs taket är ett tidigt exempel på illusionmåleri i grisaille, ett sätt att imitera kostbara material för att hålla nere kostnaderna. De målade röda konsolerna och dörromfattningen ersätter dyrbart stenarbete.

2

*»Bjälktaket med
djurmotiv är ursprungligt
och återupptäcktes vid
en renovering 1969.«*

3. ENKLARE BJÄLKTAK

Stenbockska palatset på Riddarholmen uppfördes i renässansstil åren 1630–40 för riksrådet och hovrättspresidenten Fredrik Stenbock och hans maka Katarina de la Gardie. Fredriks och Katarinas son, riksmarskalken och riksrådet Johan Gabriel Stenbock, lät på 1670-talet arkitekten Nicodemus Tessin d. ä. bygga om och modernisera palatset i barockstil, vilket karakteriserar palatset än idag.

Bjälktaket med djurmotiv och tulpanvaser är dock ursprungligt och återupptäcktes vid en renovering 1969. Denna typ av tak med täta bjälkar och parallella takbrädor infällda i stockarna var vanliga i enklare slottsrum och borgarhus. Dekoren löper från vägg till vägg. Djurmotiven är hämtade ur planschverk som började få spridning.

4

5

6

4. MÅLERISK HOLLÄNSK RENÄSSANS

Göteborgs länsresidens i holländsk renässansstil uppfördes av greve Lennart Torstenson och stod färdigt 1650. Vid denna tid hade bjälktaken blivit omoderna och ersattes med heltäckande paneltak som gav helt andra möjligheter att skapa stora målningar över hela taket. Motiven i stensalens takmålningar är hämtade ur de vid denna tid så populära Ovidius metamorfoser.

5. ÖVERDÄDIGT UTSIRAD BAROCK

De allra mest påkostade taken under övergångstiden från renässansen till barocken kring mitten av 1600-talet utfördes i tung och rikt utsirad stuck. Detta tak finns på Mälsåkers slott som fick sitt nuvarande utseende utformat av Nicodemus Tessin d.ä.

Elva av slottets rum inreddes med skulpterade tak av den italienska stuckatören Carlo Carove på 1670-talet. Mälsåker brann 1945 och samtliga stucktak förstördes. De tak vi ser nu är rekonstruerade på 1990-talet med hjälp av räddade fragment. Tittar man noga kan de gulaktiga originaldelarna urskiljas.

6. TROMPE L'OEIL I GRISAILLE

På Mälsåker hittades också ihoprullade vävspända tak som räddats vid branden 1945. Måleriet utfördes direkt på taket på uppspikad linneväv från Hälsingland. Grisaille (gråmålning) är ett billigt sätt att genom målning imitera dyra stuckatur- och stenarbeten. Med hjälp av gråa – och i det här fallet turkosa – färger i flera skikt och nyanser skapas en illusion av tredimensionalitet.

7

9

8

7. EMPIRENS TAK TRÄDER TILLBAKA

Under den gustavianska tiden blev väggarna viktigare än taken, som blev lågmälda och helt vita. Så förblev det under empiren: en nydanande stil som infördes på 1810-talet med Karl XIV Johan. Paradsvåningen på Rosersberg står näst intill orörd från den här tiden. Det släta vita svagt välvda taket utgör en lugnande kontrast till de draperade tygerna i intensiva färger som tillsammans med den heltäckande mattan och de mörka möblerna dominerar den tidstypiska fältlivsinspirerade inredningen.

8. SVÄVANDE FRANSK ROKOKO

Stenbockska palatset rymmer interiörer från många epoker. Aprummet kallas ett litet kabinett som fick nytt tak och väggfält några år in på 1730-talet. Det skira måleriet med bladornamentik i fransk rokoko är inspirerat av Guillaume Taraval, som anlände 1732 från Frankrike för att dekorera kungliga slottet i Stockholm. Rokokons innertak eftersträvade lätthet, så måleriet fick inte vara överlastat. Vid omgörningen lät man dock den kraftiga listen från 1670 vara kvar. Typiskt för tiden är också de blå väggarna i sidendamast.

*»Gamla riksarkivet är ett
sällsynt välbevarat exempel på
tidstypisk nyrenässans.«*

9. NYRENÄSSANS – MÅLERIETS ÅTERKOMST

Gamla riksarkivet på Riddarholmen, ritat av Axel Fredrik Nyström, stod färdigt 1890 och är ett sällsynt välbevarat exempel på tidstypisk nyrenässans. En mångfald av kontrastrika färger och dekorationsmåleri i rik schablonmålad ornamentik är tillbaka, också i taken. Men med ett helt annat anslag. Underlaget – gjutjärn och tegel – är ointressant. Nya spackelfärger möjliggör de fullkomligt släta ytor och geometriskt perfekta linjer som eftersträvas.

Lös vårt quiz – och vinn en prenumeration

FÖLJER DU SFV på Instagram? Då kanske du har sett att vi brukar ha en frågesport med frågor om våra fastigheter. Nu låter vi några frågor flytta in i Kulturvärden. Om du svarar rätt på alla tre och berättar vad du vill läsa om framöver så kan du bli en av fem som får en ettårsprenumeration på Kulturvärden att ge bort till en vän.

FOTO ÅKE ERIKSSON LINDMÄN

FRÅGA 1

1966 fick Sverige ambassadtomten i Brasilien som donation av huvudstaden Brasília. Själva ambassaden invigdes 1975 och har av arkitekten beskrivits som "en intim svensk by".

Vem var arkitekten?

- 1 Helge Zimdal
- Nils Ahrbom
- 2 Gunnar Åsell

FOTO KARIN ANDERSSON

FRÅGA 2

Vid Svartsjö slott i Ekerö kommun strax utanför Stockholm pågår ett åtgärdsprogram för att rädda den hotade läderbaggen.

Hur stor är denna lilla krabat som fullvuxen?

- 1 Ca 20 millimeter
- Ca 30 millimeter
- 2 Ca 40 millimeter

FOTO SFV/EVA ROSÄNDER

FRÅGA 3

Glimmingehus uppfördes av riddaren Jens Holgersen Ulfstand, som levde här med sin maka Margareta Ulfsdotter Trolle. Borgen beskrivs ofta som ett dåtida skrytbygge.

När uppfördes Glimmingehus?

- 1 I mitten av 1300-talet
- I början av 1400-talet
- 2 I slutet av 1400-talet

FRÅGA 4 Vilken skulle vara din önskeartikel i Kulturvärden?

Skicka ditt svar senast den 15 maj 2022 till: kulturvarden@sfv.se eller Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

1630

UNDER 2021 genomförde Statens fastighetsverk 1 630 projekt för totalt 1,9 miljarder kronor. Majoriteten av projekten var underhållsåtgärder.

FOTO ARKEOLOGERNA

GRÖNT I WARSZAWA

SEDAN 2009 delar SFV och UD ut miljöpriset Grön ambassad. Årets vinnare blev ambassaden i Warszawa, som konsekvent arbetat för att hitta miljöförbättrande åtgärder i verksamheten. Ambassaden har bland annat minskat klimatavtrycket på transportsidan och har installerat en solcellsanläggning.

– Priset Grön ambassad är ett sätt för oss och UD att uppmärksamma det viktiga arbetet för hållbar utveckling som pågår på våra svenska ambassader runt om i världen, säger Ingrid Eiken Holmgren, generaldirektör på SFV.

FOTO ÅKE ERIKSSON LINDMÄN

UNDERJORDISKA FYND

EN HITTILLS okänd källare från 1580-talet har hittats vid Linköpings slott, som SFV förvaltar. Den ligger under det porttorn som Johan III lät bygga på 1580-talet. Fyndet gjordes i samband med att kommunen gjorde utgrävningar för att lägga om fjärrvärmen in till slottet.

Källaren bedöms vara omkring 22 kvadratmeter med ungefär två meter höga murade väggar bevarade. Det fanns inga fynd så man vet inte vad källaren har använts till.

Till glädje och nytta för kommande generationer

För att få perspektiv brukar jag ibland reflektera över det särskilda uppdrag som Statens fastighetsverk har. Vår myndighet har rötter i 1600-talet och bär med sig erfarenheter av en lång byggnadshistoria. Det är en verklig förmån att få arbeta med såväl nya som historiska byggnader och med den mark som i stor utsträckning symboliserar vårt land.

Vårt ansvar är att bevara värden i byggnader, anläggningar samt skogs- och jordbruksmarker under mycket lång tid framöver. För att bara ge ett par exempel från det gångna året: Renoveringen av Stockholms slotts fasader, vårt i särklass längsta projekt, fortgår och ska vara klart cirka 2040. I Mexiko City är ett nytt ambassadkansli färdigställt, med solceller på taket och eget vattenreningsverk.

SOM LANDETS STÖRSTA markägare har vi möjlighet att bidra till hållbar utveckling och bevarande av både kultur- och naturvärden samt till klimatanpassningen. Dessa frågor är centrala, även i våra byggprojekt. Vi har kommit långt med vår satsning på solceller och även undersökt hur vi ska möjliggöra ett mer storskaligt och effektivt arbete med återbruk i våra byggprojekt. Planeringen tar nu nästa kliv mot att långsiktigt bibehålla och stärka den biologiska mångfalden, bland annat genom en särskild metod för planering av grön infrastruktur i landskapet.

Det är också långsiktigheten och hållbarheten i vårt arbetsätt som jag tror har hjälpt oss genom ännu ett speciellt år. Som för alla andra har pandemin haft konsekvenser för SFV både i Sverige och utomlands. Samverkan och dialog med våra hyresgäster har varit extra viktigt under dessa omständigheter. Generellt har dock vår verksamhet löpt på bra, tack vare stora ansträngningar och extra insatser från våra medarbetare och samarbetspartners.

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

»Långsiktigheten och hållbarheten i vårt arbetsätt har hjälpt oss genom ännu ett speciellt år.«

Årsredovisningen för 2021 visar att SFV har en välskött ekonomi i balans och ett resultat som möter regeringens avkastningskrav.

Vår myndighet har i ett flertal år genomfört ett omfattande förändringsprojekt. Det har handlat om att etablera en god förvaltningskultur, bland annat genom att stärka ledarskapet, ändra organisationen, involvera medarbetarna mer samt förbättra styrning och kontroll. Vi ser nu fina resultat i verksamheten men vårt arbete för att fortsätta utvecklas och möta nya krav är ett ständigt pågående arbete för oss precis som i alla verksamheter.

JAG VILL ATT SFV ska vara en föredömlig myndighet och en pålitlig aktör inom byggbranschen. Vi ska förknippas med kvalitet och hållbarhet, effektivitet och tillgänglighet, kompetens och engagemang samt ett etiskt förhållningssätt som väcker respekt.

I alla delar av landet och bakom varje fasad döljer sig unika berättelser och kunskaper från tidigare generationers byggare och brukare. Jag

känner ödmjukhet inför det arv som vi tillsammans har fått förtroende att vårda, bevara och utveckla och inför det nya som skapas. Hos oss finns stor kompetens och erfarenhet som både skänker stolthet och skapar trygghet.

Med modern teknik och traditionellt hantverk bevaras byggnader och minnen – samtidigt som vi skriver ny byggnadshistoria för samtid och framtid. SFV:s fantastiska medarbetare och samarbetspartners får dagligen drömmar att komma till liv genom sitt engagemang och sin expertis. Allt till glädje, insikt och nytta för våra hyresgäster, för allmänheten och för kommande generationer.

INGRID EIKEN HOLMGREN
Generaldirektör, Statens fastighetsverk

Välkomna till Färgforum 2022

Färgforum 2022 hålls i hybridform den 30–31 maj, vilket innebär att du kan välja mellan att delta fysiskt på plats i Helsingborg eller digitalt.

Årets tema är **Att måla eller inte måla – är det rätt fråga?**

Att sköta och underhålla målade ytor är en mångfacetterad verksamhet: rengöring, "tvätta för gott", lagning, konservering, retuschering, bättringsmålning, rekonstruktion, övermålning, ommålning, framtagnings, borttagning eller rivning. Vad blir bemålade ytor i dag utsatta för och vad tål de egentligen? Hur står det till med kunskapen om material och hantering? Vad är ett ekologiskt hållbart underhållsintervall? Några av dessa frågor vill vi beröra vid årets konferens.

För mer information och anmälan:

<https://www.raa.se/fargforum>